

УДК 2+225

DOI 10.35423/2078-8142.2020.1.2.11

**А. І. Рома,**  
магістр кафедри релігієзнавства  
Київського національного університету імені Тараса Шевченка  
м. Київ, Україна  
e-mail: andriannaroma13@gmail.com  
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8570-6093>

## СОЦІОКУЛЬТУРНІ ДЕТЕРМІНАНТИ РЕЛІГІЙНОГО ЖИТТЯ ДАВНЬОГО РИМУ

*Життя соціуму нерозривно пов'язане з певною соціокультурною реальністю, детермінованою низкою різновекторних чинників. У Давньому Римі, як і в будь-якому іншому домодерному суспільстві, релігійний компонент відіграв важливу роль. По-перше, релігія постає одним із ключових культуротворчих факторів. По-друге, вона є важливим соціально-політичним чинником. По-третє, виконуючи регулятивну, світоглядну та компенсаторну функції, релігія стає ключем для розуміння світу глибинних людських переживань, основа яких навіть під впливом часу не зазнає значних трансформацій, а отже, їх дослідження виявляється актуальним й до нині. Загальноприйнятою є думка, що саме релігія впливає на формування культури, традицій та суспільства, проте важливо відзначити і зворотній вплив, а саме – дію соціальних та культурних чинників на становлення і розвиток релігійного життя. Дана стаття присвячена виявленню соціокультурних компонентів римського язичництва класичного періоду, що сприяє глибшому розумінню релігійної традиції давніх римлян.*

**Ключові слова:** давньоримська релігія, соціокультурні детермінанти, давньоримська культура, релігійний культ, менталітет.

В основі розвитку будь-якого народу, культури, цивілізації або іншої соціально-політичної організації лежать певні психологічні особливості, які формують бачення їхніми представниками на-

вколишнього світу та визначають їхні реакції на процеси, що в ньому відбуваються. Сукупність цих особливостей формує менталітет – певну психологічну детермінанту поведінки людей, які за будь-яких обставин лишаються вірними своєму «коду», який історично склався. Менталітет, як передумова і, водночас, одна з ключових репрезентацій культурного середовища народу чи нації, детермінує не лише світоглядну, а й релігійну картину. Водночас релігійний фактор впливає на смислове наповнення аксіологічної парадигми, яка є причиною тих ментальних особливостей традиції або культури, носієм якої є адепт релігії. Релігія, культура та суспільство – взаємопов'язані та взаємозалежні елементи, якісне вивчення яких уможливиться лише в процесі їх комплексного аналізу.

Аналіз питань, які стосуються язичницької традиції давньоримського суспільства, можна віднайти ще у творчості істориків та політичних діячів епохи Давнього Риму, однак більш глибокими та незаангажованими є дослідження римської релігії науковцями, темпорально наближеними до сучасності, які є представниками різних країн та традицій: Г. Буасье, Ж. Байє, Ж. Дюмезіль, П. Бойансе, А. Греньє, Дж. Шайд (Франція), Г. Віссова, К. Латте, Й. Рюпке (Німеччина), Т. Зелінський (Польща), А. Кук, М. Грант, М. Бірд (Англія), К. Чемпіон, Г. Форсайт (США), Х. Вагенвоорт (Нідерланди), Є. Штаерман, О. Неміровський, С. Токарев (СРСР), О. Сидорович, А. Сморгчов (Росія) та ін. Серед вітчизняних науковців, які займались проблематикою римського язичництва, можна виокремити істориків С. Хільчевського, М. Маркович, богослова Л. Хоміна, філософа А. Дробовича. Проте соціокультурний аспект римського язичництва, попри високий інтерес дослідників до історії Давнього Риму, не є достатньо вивченим. Отже, метою даного дослідження є розкриття ролі соціальних та культурних детермінант у релігійному житті давніх римлян, використовуючи історико-аналітичний метод.

За останні дві декади сприйняття римської релігії суттєво змінюється, у працях сучасних дослідників вона відкривається у красі своєї самобутності. Наприклад, цікавий погляд на язичницьку традицію давніх римлян пропонує американський дослідник Г.Форсайт. У праці «Час у римській релігії. Тисяча років релігійної

історії» (2012) ключовим елементом у вивченні релігій архаїчних суспільств постає час. На думку Г.Форсайта, чимало аспектів релігійної поведінки та мислення визначаються саме розумінням часу. Кризь призму цікавості до давньоримського календарного циклу він не так підтверджує думки своїх попередників про відповідність релігійних церемоній аграрним чи військовим паттернам, як доводить, що релігійні обряди та дії архаїчних людей під час них зумовлені концепцією часу, яка на ранніх етапах римської релігійної історії була засадничою.

Відзначимо також праці німецького дослідника порівняльного релігієзнавства та класичної філології Й. Рюпке, а саме – низку ґрунтовних досліджень, присвячених Давньому Риму: «Релігія римлян» (2007), «Римський календар від Нуми до Константина: час, історія та факти» (2011), «Про релігію римлян: жива релігія та індивід в Давньому Римі» (2016), «Пантеон: нова історія римської релігії» (2016). Рюпке протиставляє «холодну» релігію, усталену багатовіковими традиціями та письмовими джерелами, релігії «живій». Він намагається показати римське язичництво не як звід правил та приписів, які утворюють систему релігійних вірувань, унормовують шляхи мислення та діяльності, а як поле варіативних індивідуальних дій. «Римська релігія не як набір культів, одна з багатьох локальних «релігій», а як регіональний і темпоральний сегмент живої релігії давнини, що задовольняла потреби людей, котрі використовували релігію як ресурс для реалізації багатьох цілей, котрі намагались знайти своє місце в традиціях чи за їх межами, чи котрі намагались визначити ті самі традиції для успішного спілкування як з божествами, так і з людьми, що, безперечно, відповідають їхній епосі» [11, с. 7]. У своїй праці «Пантеон: нова історія римської релігії» серцевину феномена римської релігії Рюпке вбачає у комунікації. Тому, на його думку, в період Імперії саме релігія постає незамінною сполучною ланкою у соціальному устрої. Рим ніколи не був Єрусалимом, як і Тибр не був Нилом, більшість потужних релігійних рухів беруть свої витoki в інших культурних та географічних осередках. Водночас, космополітична культура Риму подарувала вічному місту унікальну можливість поглинати найрізноманітніші релігійні традиції, віяння, течії, офо-

рмлювати їх у більш складну систему та просувати крізь усі сфери свого впливу.

Російська дослідниця О. Сидорович у праці «Жрецька традиція в Давньому Римі: культ, ритуал, історія» (2019) розкриває зміст римської релігії через суспільні культури та ритуали, і аргументує: «релігія для давнього римлянина не була предметом абстрактної віри, але, навпаки, у виконанні конкретного обряду чи ритуалу виявлялись його вірність по відношенню до богів (*fides*) та благочестя (*pietas*) як основні чесноти громадянина» [3, с. 5]. Особливо важливим постає вивчення жрецької традиції, оскільки її літературний спадок (жрецькі книги, списки, священні тексти), на думку авторки, сприяв формуванню поглядів римських інтелектуалів на свою історію та культуру, які вони транслиували через твори, завдяки котрим майбутні покоління мали можливість відтворювати уявлення римлян про свою релігію.

Значним здобутком є дослідження російського історика Андрія Сморгчова «Релігія та влада в Римській республіці: магістрати, жерці, храми» (2012). Найяскравішою епохою римської історії він називає період Республіки, вбачаючи в ньому розквіт самобутності релігії та культури. Сморгчов обґрунтовує взаємозалежність релігії та політики, аргументує ефективність релігійного чинника в регулюванні соціальних конфліктів, описує характер унікального феномена римської общини (*civitas*) та її тісну взаємодію з богами, визнає притаманну римлянам раціональність і, водночас, наголошує на необхідності не переоцінювати правовий характер мислення римлян. Сморгчов акцентує увагу на труднощах у процесі дослідження римської релігії. Він відзначає, що сприйняття релігії, як і історії, зазнає певних викривлень, оскільки реконструкція даних відбувається завдяки творам анналістів та антикварів, які, по-перше, зазнавали впливу певних культурно-політичних ситуацій, по-друге, були спотворені їх власними уявленнями про те, якою релігія мала бути. У такому ключі інформацію, потрібну для відтворення язичницьких уявлень, можна черпати не в історичних хроніках, а в міфах та легендах, де скоріше може міститись більше історичної правди, ніж у розумному та сухому повідомленні про політичні процеси, які створювались римськими істориками за образом власного часу.

Римська релігія, як і сам Рим, у процесі розгортання своєї історії зазнавала істотних трансформацій. Залежно від часу, соціально-політичного устрою та чужоземного культурного впливу аксіологічна парадигма римлян змінювалась, отже, зрушення відбувались і в релігійному житті. Цінності царського періоду не збігалися з цінностями епохи Республіки, які, своєю чергою, суттєво відрізнялись від імперських ідеалів, однак деякі концепти були так глибоко вкорінені у свідомості, що збереглися протягом усього існування Давнього Риму. Ядро культурного коду римлян становить соціоцентризм, практицизм та дисципліна – риси, які зумовлюють унікальний характер і римського народу, і римської релігії. Без жодних сумнівів можна погодитись, що римська культура пережила чимало зіткнень з іншими: італіками (зокрема, племенами сабінів, умбрів, осків), з якими римляни пізніше асимілювалися, розвинутими етрусською та еллінською культурами, вплив яких був найбільш відчутним, також, наявними були відголоски культур террамаре та вілланова, на тлі яких власне і зародились італійські племена, у тому числі й плем'я латинів, від якого римський народ бере свій початок. Римляни не просто стикались з іншими традиціями та культурами, а й пропускали їх крізь себе, з чого випливає притаманна їм особливість, а саме – здатність інкорпорувати до своєї системи будь-чого, що з'являється на шляху. Це вміння мало прагматичне підґрунтя: по-перше, це супроводжувалось політичними вигодами (адже можливість полонених народів зберігати свої традиції та звичаї сприяла більш лояльному ставленню до експансіоністів), по-друге, кожна культура мала свої здобутки та переваги, які могли бути корисними для римлян (алфавіт, цифри, календар, розвинута міфологія та система культів, вбрання, знаряддя праці чи зброї, культурні герої тощо), якщо це задовольняє утилітарні цілі – це має право на існування. Показовим прикладом є історія прийняття Римом міфу про Енея. Існує припущення, що цей міф був запропонований етрусками (оскільки вони шанували Енея як покровителя та засновника міст) або греками (в їхньому широкому спектрі міфологічних жанрів достатньо розвинутими були розповіді про заснування міст), однак римлянами його було прийнято не одразу. Легенда про Енея, яка виводить родовід Ромула і Рема від

троянців, влітається в римську міфологічну канву, коли це стає політично вигідним. Історик О. Сидорович припускає, що це трапляється під час Пунічних війн. Міф про Енея постає цементуючою основою, яка з'єднує римлян та еллінів, відсилаючи їх до єдиного культурного початку. У такому ключі греки і римляни показані хоч і антиподами, але єдиного цілого, які тепер об'єднані спільним ворогом – Карфагеном. Культурним героєм Еней стає лише на межі I ст. до н. е. – I ст. н. е., чому сприяє «Енеїда» Вергілія та режим Августа. Вергілій зображає Енея взірцевим громадянином, його ідеал полягає у благочесті (pietas) – це саме протегував Август. Таким чином, цей міф, як і чимало інших, включається в римську традицію, оскільки стає для неї прийнятним.

Релігія слугувала державним інтересам, вона могла сприяти здійсненню громадянського обов'язку, однак у жодному разі не надавала виправдання його невиконанню. Будь-які інновації в релігійній сфері були вплетені в соціально-політичну картину, в центрі якої перебуває не просто індивід, а римський громадянин. Релігійний ритуал – це спосіб комунікації людини і божества, і оформлюється від відповідно до норм, прийнятних для римлян. Якщо говорити про соціальну стратифікацію, політична еліта завжди опиняється на вищому щаблі, отже, знайомий механізм звернення до чиновників переноситься і на характер спілкування з богами. Римська релігія є громадянською, і вона не може розвиватись поза соціокультурним контекстом. Релігія регулює аксіологічну доктрину: вона може сприяти генезі нових цінностей та підтримці старих, в руках вправних політиків (а римські жерці саме такими і були) вона може сповнювати сенсом предмети, явища, місця, постаті (евгемеризація царів, обоження імператора, освячення сакрального простору). Релігія вбирає в себе характеристики своїх представників: самобутні риси римського народу стають специфічними особливостями римської релігії. Упорядковуючи стосунки між людським та божественним, релігія одночасно гармонізує соціальні стосунки, вона дає про процвітання народу та забезпечує славу Римській державі.

Давньоримська релігія була еkleктичною, адже сам Рим був породжений сумішшю різних італійських народностей, вірування яких були адаптовані один до одного. Захоплюючи нові народи,

римляни приймали їхніх богів та ритуали, намагаючись пристосувати та узгодити із власними. Релігія зазнавала безліч впливів, єдине, що протягом усього часу залишалось незмінним – взаємини між людьми та богами. Можна сказати, що грецькі боги – це живі люди, з усіма турботами та складнощами міжособистісних стосунків, римські боги – виконавці, котрі з'являються при необхідності зробити свою справу, а потім одразу зникають за обрієм загадковості, допоки їхня допомога не знадобиться знову. У цьому можна побачити властиву рису римлян – прагматизм, через яку давньоримська релігія неодноразово зазнавала звинувачень у меркантилізмі. Римський народ був практичним, будь-яка дія повинна мати суспільно корисний характер. У Давньому Римі було три важливі інтелектуальні сфери, займатись якими було найбільш престижно: право, історія та релігія. Юриспруденція допомагала громадянам гармонізувати відносини між собою, значення історії полягало у сприянні вихованню майбутніх поколінь, релігія була покликана для вибудовування стосунків людей та богів. Із цього випливає, що центром для Риму завжди були його громадяни, община, соціоцентризм постає корінною категорією давньоримської культури й інкорпорується в усі сфери та інститути. Аналізуючи релігію римлян, потрібно розуміти її соціальний характер – це релігія общини (*religio civitas*): «Це релігія, яка шукає земного добробуту громади, а не спасіння індивіда та його безсмертної душі у потойбічному світі. Боги допомагають індивідам, але перш за все як членам громади і лише потім як індивідам та поза громадськими справами. – Тим самими будь-який громадський акт має релігійний аспект, а будь-який релігійний акт має громадський» [5, с. 32].

У сучасному розумінні благочестя є категорією етичною, яка має справу з моральнісним аспектом. Римляни ж сприймали його як категорію юридичну, а саме – як певну справедливість взаємовідносин між людьми та богами. Благочестя римлянина полягає у виконанні своїх обов'язків перед богами (їх належному шануванні), що передбачає і виконання своїх обов'язків з боку богів (здійсненні прохань, їм адресованих). Нечестя ж «полягає у тому, що богам відмовляють у приношеннях та положенні, на яке вони заслуговують, або зазіхають на їхню власність шляхом крадіжки...

чи псування» [6, с. 38]. Відзначимо, що нечестя поділяється на навмисне (*prudensdolomalo*), яке лишається неспокутуваним, та ненавмисне (*imprudens*), яке може бути виправлене шляхом жертвопринесення або відшкодування збитку. У цьому відношенні можна прослідкувати помітну схожість релігійних приписів з юридичними. Як зазначив протоієрей Л. Хомин, «Римський культ – це юридична угода, яка супроводжувалася численними і важливими формальностями» [5, с. 77]. Формалізм римського язичництва можна пояснити тим, що оформленням та впровадженням культу займалися жерці, які, по суті, були юристами і чиновниками. Однак напевно чи вони прижилися б, якби не знайшли підтримки населення. Суспільство відчувало певною мірою симпатію до формалізації, уваги до деталей, оскільки, по-перше, вірило, що саме завдяки ретельному виконанню приписів боги сприяють його процвітання, по-друге, воно було консервативним і будь-які зміни сприймало якщо не вороже, то зі значною обережністю. «Часто обряди були незрозумілі, бо жерці здійснювали обряди на древній латинській мові, як мало хто розумів. Навіть не всі жерці знали цю мову, але ніхто нічого не міняв, бо така була традиція, так велося з давнини» [5, с. 76].

Помітно виражена риса давньоримського суспільства – політизованість, яка просякала усі сфери життя, і релігія не є виключенням. Давньоримське язичництво було насичене ритуалами та культурами, які встановлювали та підтримували традиції в соціумі. Якщо говорити про період Римської імперії, то культу імператора було відведено вищий щабель, хоча й за часів республіки ставлення до влади було край шанобливим. Ця особливість виявлялася і у ставленні до богів. Давньоримський пантеон віддзеркалював соціальну модель: верховна тріада – Юпітер (релігійна функція), Марс (військова функція) і Квірін (господарська функція) трансливали основні цінності суспільства.

Римляни були байдужі до історії своїх божеств, важливим було виконання ними своїх функцій. Сфери дії божеств були найрізноманітнішими, і самих божеств було безліч. Хоча їхні імена не мали складної етимології, а зазвичай були похідними від виконуваної ними функції, проте всі вони були внесені до так званих давніх списків жерців – *Indigitamenta*. Існувало, наприклад, божество



Vaticanus, яке допомагає немовляті вимовити перший звук, Polina спонукає пити, Educa – їсти, Cuba – спокійно лежати в колисці. Крім того, римляни часто одухотворювали загальні поняття, перетворюючи їх на божества. Так, з'явилося божество процвітання римського народу – Salus Populi Romani, або ж перемога Цезаря як втілення загальної перемоги – Victoria Ceasaris, Pietas – благочестя. У період імперії поклоніння добродійностям імператора було зведено до культу, створювали статуї «добробуту століття», «поблажливості господаря» тощо. Чіткість та практицизм римлян призвели до появи numina – величезної кількості божеств, одухотворень конкретних актів – посіву, проростання насіння, цвітіння, дозрівання колосся, зачаття немовля, розвитку зародку, повернення дитини додому та незліченої кількості інших божеств, імена яких були утворені від конкретних дій. Уявлення про нуміна, скоріше за все, є викривленням тогочасної дійсності – «божества моментів», ким і були нуміна, насправді були проявами функцій божеств, їх атрибутами, адже сам термін numina означає «дія», «сила», «воля», «прояв», а спотворені уявлення про богів виникли через обмежену кількість джерел архаїчного періоду, жрецькі списки та ментальності жерців-управлінців. Останній елемент також вплинув на ще одне виокремлення риси римської релігії, а саме – формалізму, що неоднозначно трактується дослідниками. Особливо відчутно ця риса проявлялась у ритуалах жертвоприношення. Щоб отримати бажаний результат, жертва має бути принесена, відповідно до всіх приписів. Потрібно чітко знати, який бог за що відповідає, щоб здійснити своє звернення грамотно, так само важливо назвати його саме тим іменем, яке йому подобається, адже в іншому випадку в божества може не виникнути бажання допомогти. Якщо провести паралель між римським пантеоном та сучасним державним апаратом, можна дійти висновку, що боги дуже схожі на чиновників: по-перше, вони віддалені від суспільства, знаходяться над ним і проявляються лише у виконанні/невиконанні своїх функцій; по-друге, вони викликають певного роду благоговіння перед ними, а точніше, перед своєю величчю та могутністю, кожен з них має чітко визначені компетенції, в межах яких діє, і діяти поза ними не зобов'язаний; по-третє, існують спеціальні процедури звернення до

них, яким необхідно слідувати, щоб отримати бажаний результат. Так вважали і самі римляни, вбачаючи у богах схожість з суддями, яким можна програти справу, якщо прохання укладено неправильно. Для того, щоб належним чином провести ритуал, необхідно звернутися за допомогою до жерців, котрі мають книги з «рецептами» молитов та сліdkують за правильністю їх виконання. У своєму ставленні до богів, як і до всіх інших, римляни вирізнялися неабиякою обережністю та дисциплінованістю. Звертаючись з мольбою, треба намагатися максимально чітко виразити своє прохання і за можливістю не обтяжувати себе надмірною кількістю обов'язків. З одного боку, таке скрупульозне ставлення до виконання ритуалу ставить під сумнів його духову складову, оскільки напрошується логічний висновок, що все справді зводиться лише до форми. З іншого боку, при аналізі релігійної традиції варто позбавитись дослідницької ангажованості (не намагатись втиснути архаїчну релігію в межі нашого розуміння, якою вона має бути) та зважати на її хронологічні межі, оскільки світовідчуття людей, які жили більш ніж за дві тисячі років тому, може значно різнитись із сучасним світосприйняттям. Крім того, слід враховувати притаманні римлянам риси, які ми відзначали вище.

Важлива властивість давньоримського суспільства – зосередження державної та релігійної влади в одних руках. Для того, аби стати жерцем, не потрібно було мати особливих властивостей або хисту, достатньо було послужити державі на полі бою, чи у справах суспільно-політичних. Не мало значення, ким бути: авгуром чи претором, адже головним обов'язком було служіння на благо держави, що вимагало раціональності та практичності. Релігійний культ не міг суперечити інтересам держави. Показовим щодо цього є такий факт: з давніх-давен існувало повір'я, що, вмираючи, людина стає покровителем своїх близьких. Для того, щоб дія її сили була міцнішою, дух померлого мав знаходитись ближче до своєї родини, отже, його ховали в самому будинку, після чого він перетворювався на духа-охоронця оселі – генія. Проте з часом було видано закон, який з гігієнічних міркувань забороняв ховати померлих всередині міста, і попри щирі віру в благодатну силу геніїв, люди беззаперечно йому підкорилися. Саме симбіоз сакрального та політичного життя Риму сприяв мирній взаємодії між цими компо-

нентами і на віки забезпечив від можливої ворожнечі. Водночас, можна припустити, що саме злиття релігії та політики у супроводі ритуалізації та прагматичності в питаннях жертвоприношень могло слугувати підставою для того, що римлян часто звинувачували в меркантилізмі, нібито головним для них було звідусюди отримувати користь, зокрема матеріальну. Такі підозри посилювалися своєрідністю відносин між індивідом та божеством (вважалось, що милість бога можна було купити молитвою та жертвами, це була певна двостороння угода, отже, отримавши дар, божество було зобов'язане виконати те, що від нього вимагається). Стосунки між людьми та богами будувались за принципом *do ut des* (я даю, щоб і ти дав) – специфічного для сучасного розуміння взаємовідношень між людьми та богами, але цілком прийняттого для архаїчного сприйняття. Коли римляни покладали на себе обов'язки здійснення ритуалу для богів, то й боги автоматично ставали зобов'язані виконати прохання, якщо усі необхідні умови було дотримано.

Проте ці звинувачення, хоч і не безпідставні, є не зовсім правомірними, адже говорити про меркантилізм римлян рівноцінно тому, щоб стверджувати те саме й щодо всіх інших народів. Думка про те, що благодать можна купити, притаманна усім язичницьким традиціям (і не лише язичницьким, якщо згадати християнське Середньовіччя), римляни в цьому відношенні вирізнялися лише тим, що не бажали платити зайвого. Грецький пантеон відображав суспільство реальне, римський – ідеальне, в ньому боги мали характер вірцевих громадян, які чітко усвідомлюють свої соціальні ролі та бездоганно їх виконують, не даючи жодного приводу пустити на себе тінь сумнівів. Дія, а не роздуми, – ось, чим вони керувались. Римляни були не більш меркантильними за інших, але вони були більш практичними. Важливість форми і зневага до сутності робить римлян «слугами букви Закону», однак не знищує їхньої релігійності, а тлумачить її відповідно до менталітету цього народу. Не можна сказати, що чутливість греків до своїх богів та співчуття їм робить їхню релігію глибшою, «благочестя італійця було більш боязким та шанобливим, ніж благочестя грека; він тримався подалі від своїх богів, він не насмілювався наблизитись до них і не наважився б устроити на них свої погляди. Якщо римлянин, при ви-

конанні якого-небудь релігійного обряду покриває своє обличчя, він робить це... головним чином для того, щоб не бачити божества, до якого він зиває. Він молить його, щоб те зійшло до нього, він пристрасно бажає відчувати його біля себе, щоб воно вислухало його веління і потім виконало їх, але він жахнувся б, коли його очі побачили б це саме божество» [1, с. 6]. Де факто, їхня релігія зводиться до культу, проте він є таким насиченим увагою до дрібниць, що жодна з подробиць не має бути пропущена. Римляни були благочестивими, але розуміли це по-своєму, у благочесті вони вбачали чітке слідування ритуалу, який слухняно та сумлінно виконували. Відзначимо, що давньоримське благочестя (*pietas*) включає в себе обов'язок не лише перед богами, а й перед своєю державою та родиною. Не важливо, чим живе та які емоції переживає індивід, благочестивим римлянином вважається той, хто молиться богам відповідно до законів своєї держави, не зневажає нюансами, приходять до храму у відповідному вбранні, займає правильну позу, знає кожне божество на ім'я та за функцією, яку воно виконує. У благочесті вони вбачали право бути щасливими, а це – бажання, яке є властивим людству за всіх часів. Внутрішня сфера опиняється на другому плані, тоді як на перший виходить зовнішній бік обряду. «Римляни – народ, створений для того, щоб діяти. Мрійливість, містичне споглядання їм чужі» [2, с. 208].

Римляни настільки поважали свою історію, що повага до неї мала характер культу минулого, який провокував неприйняття будь-яких нововведень. Можна припустити, що стабільність минулого цінувалась вище, ніж заобрійний успіх майбутнього. Успіх для них полягав у спільному благу народу та держави, які розумілись як єдине ціле, що експлікувала формула *SPQR* (*Senatus Populusque Romanus*) – «Сенат і народ Риму», тобто те, на чому тримається могутність Риму. Могутність необхідно містила в собі такі компоненти: воєнна міць, розширення територій та загальний добробут народу (зокрема матеріальний), отримання та підтримання яких не обходилося без волі богів. «Римляни беруть за правило думку, нібито благочестя дає право на багатство; а й справді, природно, що боги надають перевагу тому, хто за ними доглядає, а «кого люблять боги, той завжди має гарний прибуток». Відповідно,

тут божим обранцем є не бідняк, як у християн, а багатій» [1, с. 25].

Попри постійні зіткнення з чужоземними племенами, культурами і навіть цивілізаціями, римлянам вдалось зберегти самобутність та унікальність своєї релігії. Давній Рим – це енциклопедичний приклад інкорпорації та інтерпретації чужорідних традицій, які він вміло адаптував під себе: наситив власними сенсами легенди та міфи, зробив календар комфортним для своєї діяльності, заборонив обряди та церемонії, які не вкладались у парадигму тогочасної раціональності, перевів офіційні стосунки з богами в площину юридичних відносин, залишивши місце для більш інтимного спілкування родини з окремими божествами та духами. Римська релігія – це релігія общини, покликана обслуговувати державні та соціальні інтереси, і вона блискуче справлялась зі своєю функцією. Політизованість, консерватизм, формалізм, ритуалізм та прагматизм, властиві жителям Давнього Риму і наявні в їхньому язичництві, можуть зобразити римську релігію пустою, а її adeptів – неблагочестивими, однак така думка буде несправедливою. Бачення в такому ключі є результатом дослідницької ангажованості, що намагається втиснути релігію в межі власної доктрини про те, якою вона має бути. Благочестя для римлянина полягало у шануванні богів, відповідно до законів держави. Таке сприйняття є доволі своєрідним, але цілком прийнятним для римлян, адже слід розуміти, що воно детерміноване соціокультурними факторами. Римська релігійна традиція не є однорідною, зазнаючи віянь епохи, ритуальний компонент або пантеон божеств, яких потрібно шанувати, могли різнитись. Незмінним залишалось значення релігії та характер взаємовідносин між богами та людьми. Римляни – народ, який цінує порядок, його жерці – юристи та чиновники, його міфологія історична, його найчастіше прохання до богів – врегулювати соціальні взаємини, а найбільш сокровенне бажання – жити в могутній Римській державі. Римська релігія, як і римська культура, є соціоцентричною, ядром якої є не індивід, а група індивідів (колектив) та стосунки між ними. Релігія не мислиться як окремий компонент, вона влітається в соціокультурну картину Давнього Риму, стаючи з нею єдиним цілим. Добробут окремого індивіда є невіддільним

від загального блага суспільства, джерело якого міститься в симбіозі релігії та держави.

## ЛІТЕРАТУРА

1. Буасьє Г. Римская религия от Августа до Антонинов / пер. с франц. М. Корсак. М. : Издание К. Т. Солдатенкова, 1878. 645 с.
2. Лактионов А. Античная мифология. М. : Мидгард, 2004. 765 с.
3. Сидорович О. В. Жреческая традиция в Древнем Риме. Культ, ритуал, история. М. : Рос. гос. гуманитарн. ун-т, 2019. 282 с.
4. Сморгачев А. М. Религия и власть в Римской республике: магистраты, жрецы, храмы. М. : РГГУ, 2012. 602 с.
5. Хомин Л. (протоіерей). *Релігія Древнього Риму*. Волинський благовісник. 2014. № 2. С. 73–84.
6. Шайд Дж. Религия римлян / пер. с франц. О. П. Смирновой. М. : Новое издательство, 2006. 280 с.
7. Forsythe G. Time in Roman Religion. One Thousand Years of Religious of Religious History. N-Y. : Taylor & Francis, 2012. 207 p.
8. Rüpke J. Religion in Republican Rome: Rationalization and Ritual Change. Philadelphia : University of Pennsylvania Press, 2012. 322p.
9. Rüpke J. Religion of the Romans / translated and edited by R. Gordon. Cambridge : Polity Press, 2007. 350 p.
10. Rüpke J. Religious Deviance in the Roman World: Superstition or Individuality. Cambridge : Cambridge University Press, 2016. 159 p.
11. Rüpke J. On Roman religion: lived religion and the individual in ancient Rome / Jörg Rüpke. London: Cornell University Press, 2016. 196 p.
12. Rüpke J. Pantheon : a new history of Roman religion / translated by David M. B. Richardson. Princeton, N. J. : Princeton University Press, 2018. 573 p.
13. Rüpke J. The Roman Calendar from Numa to Constantine: Time, History, and the Fasti / translated by David M. Richardson. Boston: Wiley-Blackwell, 2011. 226 p.

## REFERENCES

- Bossier, G. (1878). *Roman religion from Augustus to Antonius*. Moscow. [In Russian].
- Laktionov, A. (2004). *Antique mythology*. Moscow. [In Russian].

Sidorovich, O. (2019). *Sacerdotal Tradition in Ancient Rome*. Cult, Ritual, History. Moscow. [In Russian].

Smorchkov, A. (2012). *Religion and government in Roman Empire*. Moscow. [In Russian].

Khomyn, L. (2014). The religion of Ancient Rome. In *Volynskiy Blahovisnyk*. Lutsk, 73-84. [In Ukrainian].

Schied, J. (2006). *Roman religion*. Moscow. [In Russian].

Forsythe, G. (2012). *Time in Roman Religion. One Thousand Years of Religions of Religious History*. New York.

Rüpke, J. (2012). *Religion in Republican Rome: Rationalization and Ritual Change*. Philadelphia.

Rüpke, J. (2007). *Religion of the Romans*. Cambridge.

Rüpke, J. (2016). *Religious Deviance in the Roman World: Superstition or Individuality*. Cambridge.

Rüpke, J. (2018). *On Roman religion: lived religion and the individual in ancient Rome*. London.

Rüpke, J. (2018). *Pantheon: a new history of Roman religion*. New Jersey.

Rüpke, J. (2011). *The Roman Calendar from Numa to Constantine: Time, History, and the Fasti*. Boston.

---

***Andrianna Roma***

*Master student (graduate) of the Religious studies Department, Taras Shevchenko National University of Kyiv; Kyiv, Ukraine; e-mail: andriannaroma13@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8570-6093>*

***Social and Cultural Determinants in Ancient Rome Religious Life***

***Abstract***

*The life of a society is inextricably linked with a certain socio-cultural reality, determined by a number of multi-vector factors. In ancient societies religious component has always played a great role. First of all, religion is one of the*

*main cultural components. Secondly, it is an important social and political factor. Thirdly, due to its regulatory, ideological and compensatory functions religion becomes a key to understanding the depth of human feelings that are still timeless and unshakable. In spite of common belief that religion forms the culture and traditions of the society, it is important to emphasize the reverse influence – social and cultural impact on formation and evolution of religious life. In matters of worship Romans were extremely careful, the rituals were strictly regulated, each case had own deity which demanded a special treatment. Cult appears not as a covenant, but as a legal contract between gods and men that requires mutual obligations. Romans transfer internal social relations to relationship between gods and human. Religion cannot be comprehended as a separate component; it is intertwined into the holistic social and cultural picture of Ancient Rome. Roman religion was not identical; as any other religion, it differed out of political situation and trends of the times. However the core of religion and the nature of relations between gods and people were unaltered. The article is dedicated to identification of social and cultural components in Roman paganism tradition in Classical period that helps either deep understanding of the religion of Ancient Rome, or reconstructing worldview principals of Antiquity. Although Roman religion could be described as an empty one and its adepts as impious, such conclusion would be erroneous. The piety for Romans meant worship according to the laws of Rome – quite strange, but totally authentic Roman peculiarity, generated by socio-cultural features. Personal well-being becomes inseparable from the nationwide prosperity. The uniqueness of Roman religion is a great example of a mixture of religious endeavors, state interests and spiritual human aspirations.*

**Keywords:** *Roman religion, social and cultural determinants, Roman culture, religious cult, mentality.*